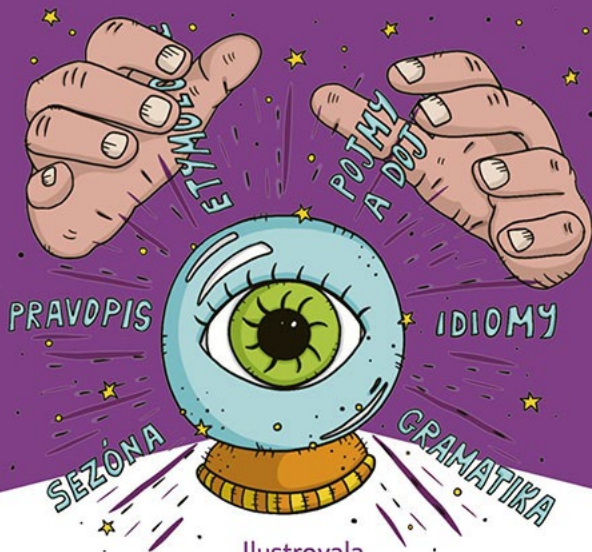

JAZYKOVĚDMA

ANEB KALEIDOSKOP ČEŠTINY

MARKÉTA GREGOROVÁ

Ilustrovala
Martina Slábová

edika.

Jazykovědma

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na

www.edika.cz

www.albatrosmedia.cz

edika.

Markéta Gregorová

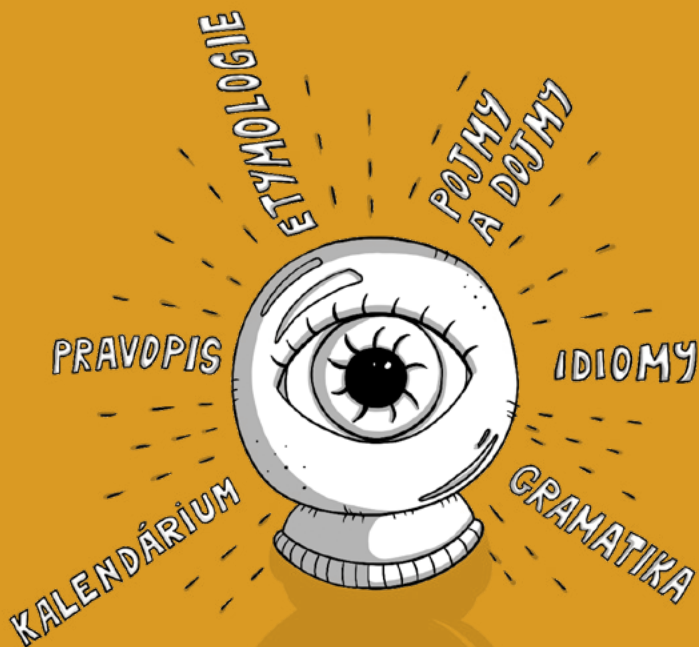
Jazykovědma – e-kniha

Copyright © Albatros Media a. s., 2025

Všechna práva vyhrazena.

Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS MEDIA

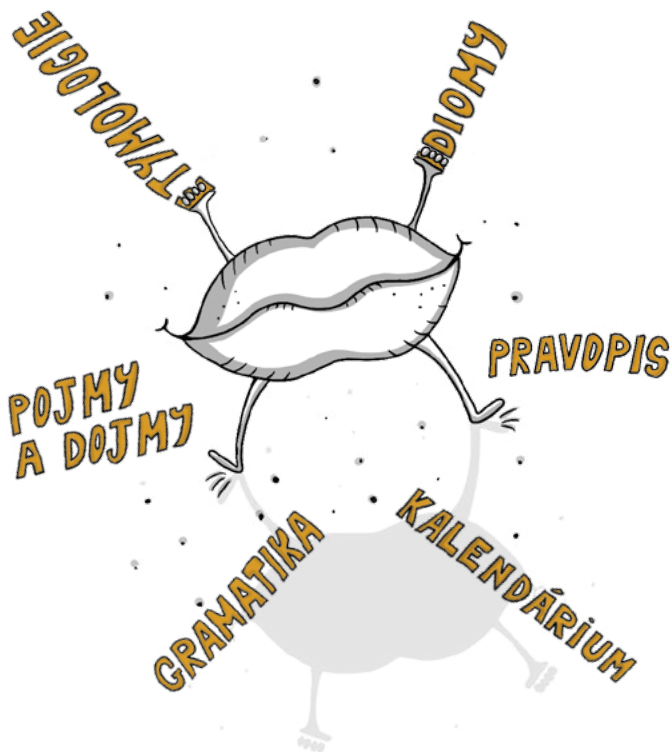
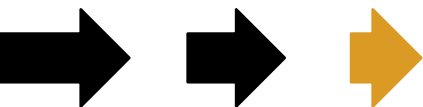

JAZYKOVĚDMA

ANEB KALEIDOSKOP ČEŠTINY

MARKÉTA GREGOROVÁ

JAZYKOVĚDMA

ANEB KALEIDOSKOP ČEŠTINY

NAPSALA

MARKÉTA GREGOROVÁ

Ilustrovala Martina Slábová

edika.

ETYMOLOGIE

KDE SE VZALO...

- ☛ Kapitáne, kam s tou lodí?
Aneb *ahoj*, námořníci! 16
- ☛ Je to tři pěsti vysoké a stojí to na zahradě:
co je to? 34
- ☛ Jak bachař *dával bacha* na Bacha 50
- ☛ Zmatky v zoo aneb to jsem z toho jelen! 68
- ☛ Vodní kámen, to je *prevít* 84
- ☛ Početní problém: desetikoruna čili
jedna *pětka* 102
- ☛ Co má Brno, co Praha nemá? *Šalinu!* 118
- ☛ Chtěli byste vidět *majlant*? Máte možnost! 136

GRAMATIKA

NA KAŽDÝ PÁD

- ✚ Přípony *-ní* versus *-ný* aneb proč *zábavní*
není nutně *zábavný* 26
- ✚ *Rozinka* versus *hrozinka* aneb
co (ne)vybíráte z vánočky 44
- ✚ Předložkový guláš: *v bazénu* versus
na bazénu a spol. 60
- ✚ *Jednak* – **druhak*, **třeták*?
To eskalovalo rychle! 78
- ✚ Zašmodrchaný případ jménem *IKEA* 95
- ✚ Proč ředitel *řídí*, nikoliv *ředí* 112
- ✚ Protože *bychom* je sexy 129
- ✚ Úřednická čeština aneb podivuhodný svět
**datumů* a **iniciálů* 142

IDIOMY

PROČ SE ŘÍKÁ...

☛ Kdo začíná <i>od píky</i> ? Přece pikenýři!	22
☛ Na svatého <i>Dyndy</i> ? Jindy!	
Jednou za <i>uherský rok</i> ? Nikdy!	39
☛ Jak se vám líbí aneb <i>proti gustu žádný dišputát</i>	55
☛ <i>Hnus fialový</i> aneb darovanému hnusu na barvu nekoukej	73
☛ <i>Kujme pikle</i> , pikle kujme, snad se rčení s piklem ujme	88
☛ Copak má pan mlynář za <i>lubem</i> ?	107
☛ <i>Pexeso bez ztráty kytičky: ty brďo!</i>	123
☛ Kam doskákala <i>panenka skákavá</i>	137

POJMY A DOJMY

JAK SE TO HONEM JMENUJE?

✦ Jakým jazykem mluvíme o jazyce?	19
✦ Děláte <i>gramatické chyby</i> ? Ale kdeže!	36
✦ Proč <i>etymologie</i> není entomologie a <i>idiom</i> není idiot	52
✦ Hlava kočky, tělo psa aneb <i>kontaminace</i> v jazyce	70
✦ <i>Pánbůh</i> a <i>medvěd</i> aneb co je v jazyce tabu	86
✦ Proč <i>koňadra</i> nemá <i>ňadra</i> aneb kouzla a čáry <i>lidové etymologie</i>	103
✦ Co je víc než korektně? <i>Hyperkorektně!</i>	120
✦ Doba volá po zkracování: našťestí je tu <i>univerbizace</i>	146

PRAVOPIS

JAK SE PÍŠE...

- ✦ Na lyžích se nelíhá aneb proč *lížiny* nejsou *lyže* 24
- ✦ Český diakritický unikát: *ů* s kroužkem 42
- ✦ Pravidla pravopisu se mění každou chvíli –
anebo ne? 57
- ✦ O spletitém osudu bratří *sirupu* a *sirobu* 75
- ✦ Boříme mýty: před *a* se nepíše čárka –
anebo ano? 91
- ✦ Psaní *i* versus *y* aneb kdo to, proboha,
vymyslel? 109
- ✦ Vše, co jste chtěli vědět o *viz*
(a styděli se zeptat) 126
- ✦ Vyjmenovaná slova, která se nevyučují 140

KALENDÁŘIUM

JEDNOU V ROCE...

- ☛ Proč *PF* není jako *PS* a šťastný *nový rok* –
nebo snad *Nový rok*? 29
- ☛ *Hody, hody doprovody* aneb kdo koho kam
doprovází 46
- ☛ ~~*Hynku, Viléme, Jarmilo!*~~ *Honzo, Pepo, Sašo!* 63
- ☛ Blýskání na lepší časy aneb bouřlivák *burčák* 81
- ☛ Právý *punč* je z pěti ingrediencí a není
pančovaný 97
- ☛ Špetka pepře aneb pěkně peprný *perník* 114
- ☛ Od *purpury* po *františka* aneb copak nám to
(ne)ochotně voní na plotně 131
- ☛ *Vánoce* a co dělá žežulička, když vyráží
Ježíška 144

KALENDÁRIUM

PRÁVOPIS

POJMY
A DOJMY

ETYMOLOGIE

POJMY
A DOJMY

PRÁVOPIS

GRAMATIKA

IDIOMY

PRÁVOPIS

ETYMOLOGIE

Kapitáne, kam s tou lodí?

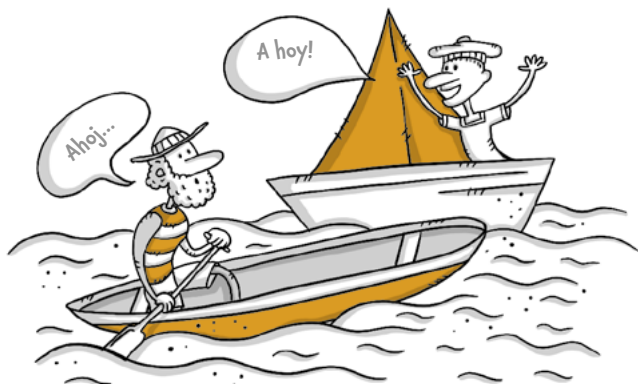
Aneb ahoj, námořníci!

Slovem *ahoj* často začíná konverzace a otevírá se jím i tato knížka. Zdánlivě obyčejný pozdrav o čtyřech písmenech totiž ztělesňuje mnohé, co je pro jazyk a vůbec pro náš svět typické. Toužíme po vysvětleních, odpovědích a souvislostech, a kde žádné nenacházíme, tam si je jednoduše vymyslíme. Neradi se smiřujeme s náhodami, a proto v nich hledáme vzorce. Nechceme se spokojit s tím, že některé otázky zůstanou nezodpovězené, a tak si vytváříme výklad světa, který nám dává dokonalý smysl. Na tom samozřejmě není nic špatného – jen je dobré mít tuto skutečnost na paměti, než se spolu ponoříme do jinotajů jazyka.

Ted' už se pusťme do putování za kořeny slova *ahoj*. O jeho původu koluje hned několik hypotéz, které se snaží našemu pozdravu vtisknout hloubku a připsat mu příběh. Jak však nakonec zjistíme, nejpravděpodobnější výklad významu *ahoj* je současně ten nejjednodušší.

S jistotou víme, že *ahoj* ve funkci všeobecného pozdravu jsme si vypůjčili od vodáků, kteří na sebe takto tradičně volají na řece. Čeští vodáci tento zvyk převzali od svých německých protějšků, kteří jej předtím zase odkoukali od britských námořníků. A jak na *ahoj* přišli námořníci? To je právě předmětem sporů.

Jedna interpretace vychází z námořní terminologie a v anglickém *ahoy* s *y* na konci vidí kombinaci neurčitého členu *a*, který předchází podstatné jméno *hoy*, což v překladu značí loďka. Tato teorie sice tematicky odpovídá námořnímu

kontextu, ale jinak se nejeví příliš věrohodně. Pokud by na sebe posádky míjejících se plavidel měly pokřikovat něco jako *Pozor, lod'!*, aby se vyhnuly srážce, jedna loď by o druhé jistě věděla mnohem dříve, než by k ní takové volání přes šumění vln a skřípání stožárů vůbec dolehlo.

Hojně rozšířená je domněnka, podle níž *ahoy* vzniklo jako zkratka latinského provolání *Ad honorem Jesu*, tedy *Ke slávě Ježíše*. Také v tomto případě se jedná spíše o zbožné přání než o prokazatelnou skutečnost. Z toho, co víme o životě na moři, můžeme usoudit, že námořníka bychom našli dříve v putyce či nevěstinci než ve stánku božím. Rovněž problematická je představa námořníka jako latinu ovládajícího učenice studujícího ve volných chvílích Bibli. A konečně potíže činí rozpor mezi *y* na konci anglického *ahoy* a *j* na začátku Ježíšova jména, které se v angličtině přepisuje jako *Jesus*, nikoliv **Yesus*.

Co tedy s tím? Máme ještě jeden výklad, který není zdaleka tak fascinující jako ty předešlé, zato působí nejpřesvědčivěji. Podle něj se *ahoy* vytvořilo spojením citoslovce *ah* a *hoy*, které samy o sobě nemají žádný hlubší význam.

Jak se vše skutečně událo, to se nejspíš nikdy nedozvíme – ale tak už to při zkoumání historie jazyka někdy chodí. Nenechejme se tím odradit, protože jak dokládá tato knížka, existuje spousta toho, co bezpečně víme a o čem si na následujících stránkách také povíme.

POJMY A DOJMY

Jakým jazykem mluvíme o jazyce?

Před započítím této knížky jsem si dala předsevzetí, že vás nebudu zbytečně zatěžovat odbornými *termity* – chci říct *termíny*. Jenže člověk mluví, a kniha mění. Nebojte se, neplánuji vám místo slíbeného povídání o češtině podstrčit slovník cizích slov. Jen chci krátce nasměrovat vaši pozornost k pár pojmům, o které budeme zakopávat prakticky v každé kapitole a na jejichž výkladu se potřebujeme všichni shodnout.

Budeme mluvit převážně o spisovné češtině, ale sem tam přijde řeč i na češtinu hovorovou, nespisovnou či obecnou. Všechny tyto přídomky označují různé jazykové vrstvy. Jazyk si totiž můžeme představit jako cibuli: také má spoustu

vrstev a také není vždy jednoduché je od sebe oddělit. Různé lingvistické přístupy navíc rozlišují různé vrstvy a popisují je různými jmény.

Pro naše účely úplně postačí pojetí *spisovné češtiny* jako královny usazené na špičce pomyslné pyramidy jazykové prestiže – spisovná čeština je dáma, která se pohybuje v kruzích novinářských, politických, úředních, literárních a všude tam, kde se očekává kultivovaný formální projev. (Že tomu tak v praxi někdy není, ponechejme stranou.) Jak její název napovídá, *spisovná* čeština je primárně psaná, případně jde o předem připravený čtený projev.

O stupínek níže se nachází takzvaná *spisovná čeština hovorová*, jejíž přívlastek *hovorová* naznačuje, že se stále pohybujeme ve formálním prostředí, ale komunikujeme především ústně a mluvíme spatra. Tuto variantu jazyka slyšíme obvykle v rádiu, v televizních rozhovorech a v profesním kontaktu typu hovor bankéře s klientem.

Na bronzové příčce coby nejběžnější, nejobyčejnější a nejvolnější styl komunikace si hoví *čeština nespisovná*, jinak řečeno také *čeština obecná*. Tou mluví běžný člověk

doma i venku, s rodinou i s kamarády, zkrátka všude tam, kde si chce s co nejmenší námahou vyměnit nějaký věcný obsah a je mu úplně ukradené, jestli zní kultivovaně nebo ne. Abychom si všechny tři zmiňované jazykové vrstvy porovnali, uvedme si názorný příklad slova *policista* v množném čísle: spisovně píšeme *policisté*, spisovně hovorově říkáme *policisti* a nespisovně/obecně hlásíme *policajti*.

Konečně je třeba podotknout, že současný přístup k jazyku je poměrně tolerantní a nehodnotí tu či onu variantu jako *lepší* či *horší*, *správnou* či *špatnou*; místo toho hovoříme o tom, že ten či onen tvar je v dané komunikační situaci *vhodný* nebo *méně vhodný*. Upouštíme také od nálepkování toho či kterého tvaru výrazivem typu *to je blbě*, *to neexistuje*, *to se nesmí* a podobně – můžeme však konstatovat, že ten či který tvar je vytvořený a zapsaný **náležitě** podle stávajících gramatických a pravopisných pravidel, v opačném případě je proveden **nenáležitě**. Hurá – zvládli jsme veškerou potřebnou terminologii a teď si zbytek této knížky už můžeme náležitě užít!

IDIOMY

Kdo začíná od píky? Přece pikenýři!

Nejdůležitější je začít. Dobré je ale také začít pěkně od začátku. A tak není divu, že pro vyjádření právě této myšlenky máme řadu metaforických obrátů. Třeba obrat **vzít to z gruntu** doslova značí začít od základů, kdy germanismus *grunt* odkazuje k základu, podstatě či půdě. Ostatně představa půdy ve smyslu hlíny, země či podlahy se objevuje dále ve spojení **jít na to od podlahy**, které má obdobný význam. A konečně tutéž myšlenku zachycuje ustálené slovní spojení **začít od píky**, k jehož doslovnému výkladu se musíme na chvíli vrátit do vojenské historie.

Výraz *píka* se vztahuje k relativně primitivní středověké zbrani skládající se z dlouhého dřevěného bidla zakončeného ostrým kovovým hrotem. Píka je vlastně specifický typ kopí vyznačující se zejména svou délkou, dosahující až šesti metrů, a omezeným využitím – zatímco kratší kopí mohlo posloužit i jako vrhací zbraň, píka se s ohledem na své rozměry hodila pouze jako bodná zbraň. Na bitevních polích se píka uplatňovala během celého středověku, ovšem své

největší slávy dosáhla v době třicetileté války mezi lety 1618 a 1648.

Vojáci vyzbrojení píkou se nazývali *pikenýři* a v armádní hierarchii zastávali nejnižší postavení. Důvodem byla jejich celkem snadná dostupnost a nahraditelnost. Středověcí vojevůdci se příliš nezaobírali myšlenkou, že lidský život je nenahraditelný, a brali v úvahu pouze ekonomické a praktické faktory. Vyrobit píku bylo poměrně levné a vycvičit pikenýra poměrně rychlé. Pikenýrem se mohl stát (s drobnou nadsázkou) každý, kdo měl kus dřeva a dokázal s ním zhruba manipulovat. Noví rekruti proto obvykle začínali s píkou, jinak řečeno *od píky*, a teprve poté se někteří z nich mohli vypracovat na vyšší pozice. Píkami už se dnes naštěstí nedáme, ale přísloví o píce se nám v jazyce zachovalo dosud.

PRAVOPIS

Na lyžích se nelíhá aneb proč ližiny nejsou lyže

Kam s lyžemi, když vyrážíte v zimě na hory? To je jednoduché – lyže přece patří na ližiny! Ale počkat: když jsou *lyže* vyjmenované slovo a píšou se s *y*, proč se v *ližinách* objevuje naopak *i*? Není to ani chyba, ani náhoda. Pravopis se řídí etymologickým původem slova, a ačkoliv se lyže a ližiny na první pohled tváří jako příbuzné, ve skutečnosti se do jedné rodiny nepočítají.

Výraz *lyže* je oproti ližinám mladšího data a do češtiny byl převzatý z ruštiny koncem devatenáctého století. O předešlém vývoji tohoto slova více s jistotou nevíme. Výraz *ližiny* zato máme spolehlivě doložený už ve spisech našeho národního obrozence Josefa Jungmanna, konkrétně v druhém dílu jeho *Slovníku česko-německého*, který vyšel v roce 1836. Jungmann v něm uvádí heslo ližiny jako synonymum podstatného jména *líha*. To zatím příliš nevysvětluje, ale nebojte se, už se dostáváme k věci.

Vážení čtenáři, právě jste dočetli ukázkou z knihy Jazykověd

.

Pokud se Vám ukázka líbila, na našem webu si můžete zakoupit celou knihu.